

ГРАВЮРИ І. ЩИРСЬКОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст., НАДРУКОВАНІ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ДРУКАРНІ

Стаття присвячена творам видатного українського гравера І. Щирського, надрукованих у чернігівській друкарні. Маються на увазі ілюстрації до книг Лазаря Барановича (Благодать і істина), Лаврентія Кривоноса (Redivivus Phoenix, Pias oratoria) та великий станковий твір «Дедикація «Кіот срібнокований». Їм притаманний високий художній та технічний рівень виконання. Твори без підпису автора, які приписують І. Щирському, вимагають ретельних досліджень і ґрунтовного аргументування.

Ключові слова: І. Щирський, мистецтво гравюри, українське мистецтво, чернігівська друкарня.

Іван Щирський (в чернецтві Інокентій) – видатний український гравер, поет, рисувальник, іконописець, релігійний і культурний діяч. Вважається, що він народився близько 1650 р. в Чернігові, а помер 1713 (1714) р. в Любечі. Навчався в Києво-Могилянській колегії (академії), працював у друкарні Києво-Печерської лаври. Вчився у Вільно. У 1707-1709 роках викладав курс поезії в Чернігівському колегіумі. Опанував видавничу справу, досконало володів технікою гравюри на дереві і металі. Працював і друкувався у Києві і Чернігові [4, с. 666; 9, с. 602].

20 грудня 1683 р. у чернігівській друкарні побачила світ книга Лазаря Барановича «Благодать і істина» обсягом у половину аркуша. Вона має 19 аркушів. Зміст книги викладено у заголовку на титульному аркуші, в обрамленні якого вжиті вишивні прикраси, що складають рамку з геометричним орнаментом і рослинними елементами. «Благодать и истинна Иисусом Христом бысть егда от него Иоанн Алексеевич знаменующий благодать и Петр Алексеевич знаменующий истину. Поставлены суть царе над горою святою его высокого достоинства великия державы православного царствия российского. На нем же яко благодать и истинна царствуют. О сем Л. Баранович архиепископ черниговский, новгородский и всего Севера со всею паствою своею радуясь трудолюбием своим описа сию Благодать и Истин, и типом повеле издати в друкарни Св. Троицкой Ильинской Черниговской». Отже, це панегірик царям Івану і Петру Романовим, у тексті якого викладене прохання Л. Барановича надати допомогу в оздобленні чернігівського Троїцького собору, який тоді будувався.

Поліграфічне оздоблення видання не дуже багате, навіть скромне. Текстові сторінки у складаних рамках. Орнаментовано один ініціал, заставка і дві кінцівки. У заставці в оточенні пишного рослинного орнаменту зображений баран з хрестом (натяк на Л. Барановича), над яким напис «агнец божий». Уперше вона була вжита в 1678 р. у новгород-сіверському виданні «Мінея святкова», потім 1682 р. в чернігівському виданні «Октоїху». Після «Благодаті і істини» 1683 р. вона з'явилась у «Тріоді цвітній» (Чернігів, 1685 р.). Дві кінцівки віддруковані з двох дощок. Одна з них, мабуть, уперше була надрукована у Новгороді-Сіверському 1678 р. («Мінея святкова»). Вона має просту форму із листя аканта, що звужується донизу. Пізніше була вжита у семи чернігівських виданнях XVII ст. по кілька раз у кожному. У другій

© Адруг Анатолій Кіндратович – кандидат мистецтвознавства, доцент Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, член Національної спілки художників України та Національної спілки краєзнавців України.

Малюнок 1: Щирський І. Дедикація «Кіот срібнокований».
Чернігів, 1696 рік. Фрагмент.

кінцівці бачимо голівку херувима в оточенні густого рослинного орнаменту. Спочатку була вжита в «Мінеї святковій» (Новгород-Сіверський, 1678 р.) циноброю. Потім у Чернігові 1683 р. («Благодать і істина») і «Триоді цвітній» 1685 р. Книга має три ілюстрації. Дві подібні між собою ілюстрації мають вигляд невеликих хрестів (15 x 13 мм та 15 x 12 мм) із власного герба Л. Барановича і вжиті лише у цьому виданні 1683 р. Всі вони не мають підписів граверів і, як бачимо, використовувались не один раз. Імена їх поки що назвати не можна.

До цієї книги вклеїли велику ілюстрацію як авантитул (481 x 352 мм, гравюра на міді). Вона має біля правого нижнього кута підпис: «Ioannes Szczyrski Sculpsit». Розміри гравюри свідчать про можливість використання її і як станкового твору. Ця композиція І. Щирського спирається на іконографічні особливості ікони «Софія Премудрість Божа», яка була храмовою Софійських соборів України і Росії. Вона не зустрічалася на православному Сході і зовсім невідома в католицьких країнах. Найвідоміші два різновиди цієї ікони – новгородський і київський. Новгородський тип поширений на півночі Росії, і тут на першому плані виступає постать молоді людини з крильми червоного вогняного кольору. Київська ікона виглядає інакше. Діва Марія стоїть на серповидному місяці під ротондою із сімома стовпами, з піднятими догори руками і з немовлям Ісусом у лоні. Місяць підтримує хмара, а під нею амвон із семи сходинок. На кожній з них, починаючи з нижньої, зроблені написи: Віра, Надія, Любов, Чистота, «Смирненне», Благодать та Слава. На сходинках стоять праотці й пророки із символічними знаками і сувоями в руках. На колонах ротонди на кругах під капітелями представлені у вінках емблемами 7 Дарів Святого Духу з відповідними написами із Апокаліпсиса. На карнизі ротонди напис в один рядок: «Премудрость созда себе дом и утверди столбов седмь». Угорі у сьайві Бог-Отець, під ним Святий Дух у вигляді голуба. Обабіч – ангели і архангели. Вважається, що ікона київського типу сформувалася дещо пізніше під біблійним впливом, без західних запозичень [3]. В. Г. Брюсова в іконопису «Софії Премудрості Божої» виділила три іконографічні типи. У київському типі Софія виступає як Богоматір – мати Еммануїла. У новгородському має вигляд Діви і також в такому ж образі. Про це сказано в Євангелії від Матвія: «Ось діва в утробі зачне, і сина породить, і назвуть йому ймення Еммануїл, що в перекладі є: з нами Бог» (2, 23). Ярославський тип близький до київського. Кожний іконографічний тип існував у різних варіантах.

Ця ікона виступає як ілюстрація до дев'ятої притчі (приповіді) Соломона («Мудрість свій дім збудувала, сім стовпів своїх витесала») та 44 псалому Давида («Отрыгну сердце мое и красен добротою паки сынов человеческих излился в благодать во устах твоих»). Софія Премудрість Божа – це вищий розум, який діє творчо. Христос-Боголюдина поєднав у собі довершене Божество і довершене Людство. Премудрість – невгамовна жадаба пізнання світу. Поняття Софії пов'язано переважно з моральною стороною життя. На першому і другому Вселенських соборах сформульовано визначення, яке набуло сили догмату. Премудрість Божа є другою особою Трійці. Софія виступає як творча властивість іпостасі другої особи Трійці. Згідно з тлумаченням, Премудрість – це Ісус Христос, а храм – Богородиця. [2, с. 4 – 5, 179 – 180]. Павло Халебський, подорожуючи по Україні в середині XVII ст., у неділю 2 липня 1654 р. відвідав Софійський собор у Києві. Він умістив короткий опис ікони «Софії» у іконостасі цього храму. В 1871 р. цієї ікони в соборі вже не було [6, с. 71]. Іконографічна схема храмової ікони Софійського собору в Києві була відтворена на печатці Києво-Софійської кафедри на грамоті 1742 р. архієпископа Київського, Галицького і Малоросії Рафаїла Заборовського ієрею села Процівка Л. Левицькому про його призначення хрестовим священиком. Грамота нині зберігається в Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського (Інв. № АЛ – 868). Печатка має вигляд овалу, по краях якого йде напис: «Премудрость созда себе храм и утверди столпы седмь». Угорі Бог Саваоф (Бог-Отець), нижче Бог-Дух у вигляді голуба. Внизу – семистовпний храм і Богоматір з дитиною на грудях. Зображення не дуже чітке з огляду на невеликі розміри печатки [8, с. 773].

Композиція графічного аркуша, вклеєного до книги Л. Барановича «Благодать

і істина», побудована на засадах симетрії щодо центральної вертикальної осі. Саме вздовж неї розташовані головні змістові зображення, які смугою ідуть знизу догори. Центральне місце посідає зображення храму біля нижнього краю аркуша, який займає майже половину його висоти. Храм має сім струнких колон коринфського ордеру, розміщених по три з обох боків і одна по центру дещо вглибині. Простір між колонами має перекриття, яке виходить до глядача у вигляді дещо зрізаного півкола. На ньому напис в один рядок: «Премудрость созда сей храм и утверди столп седм». На колоні ліворуч у медальйоні напис: «Аз утвердих», а так само на колоні праворуч: «столпы его». Нижче зазначено: «Псалом 74». Все це свідчить про те, що тут маємо частину композиції ікони «Софія Премудрість Божа» київського типу. На відміну від храмової ікони Софійського собору в Києві, де архітектурні деталі майже відсутні, І. Щирський ретельно зображує всі деталі коринфського ордеру. На іконі колони розташовані інакше – три зліва і чотири праворуч [4, іл. на с.130]. Від амвона зображені лише дві верхні сходинки. Замість Богоматері під склепінням храму великий двоголовий орел з трьома коронами і розпростертими крильми. У лівій його лапі – щит, а з правої йдуть блискавки. На грудях орла гербовий щит з двома серцями.

До храму підводять погляди глядачів промені від двох сонць з обох боків. Сонця знаходяться дещо вище храму на рівні, на якому височать три постаті. У центрі на невеликому постаменті, що спирається на храм, стоїть на повний зріст І. Христос з розведеними руками. Над ним і з обох боків стрічки з написами утворюють разом з хмарами внизу овальне обрамлення постаті І. Христа. Обабіч нього теж на невеликих п'єдесталах стоять на повний зріст царі Іван та Петро Олексійовичі Романови. Вище по центру на хмарі стоїть Богородиця. Над нею Бог-Саваоф (Отець) тримає корону. Це – композиція «Коронування Богородиці». Постаць Богоматері завершує пірамідальну композицію центральної частини аркуша, яка тримає на собі все зображення графічного аркуша.

Верхня частина загальної композиції вище храму складає майже дві третини висоти всього аркуша і вона присвячена силам небесним. Саме звідти йдуть стріли блискавок, які дістають до ворожих сил в образі османських воїнів. По обидва боки від храму веде бій з турками хоробрий боець на коні із занесеною над головою шаблею. Його зображення симетрично повторене зліва і праворуч і уособлює православне воїнство, яке за допомогою сил небесних неодмінно переможе нападників. Упевненість у перемозі і становить, мабуть, один із головних задумів твору. Актуальність цього збільшується, коли згадати про розгром турків у вересні 1683 р. біля Відня, тобто за кілька місяців до виходу в світ книги «Благодать і істина». Така складна композиція твору доповнюється ретельною розробкою деталей архітектурної споруди, різнохарактерного одягу, зброї, шрифтових елементів. Художник виявив знання прямої перспективи у зображення підлоги храму, викладеної плитками. Всі лінії мають точки сходу за храмом. У всьому відчувається впевнена рука досвідченого рисувальника і гравера.

Крім цього твору, вклеєного у книгу Л. Барановича «Благодать і істина», у чернігівській друкарні були надруковані ще дві роботи І. Щирського, підписані автором. Це – гравюри на титульних аркушах чернігівських видань Л. Крщоновича «Redivivus Phenix» 1683 р. та латиномовного курсу риторики «Pias oratoria» 1698 р. (в цьому випадку можлива участь Л. Крщоновича). Щодо інших графічних творів без підписів гравера, які відносять до творчого доробку І. Щирського, то вони вимагають подальших ретельних досліджень і ґрунтовного аргументування. Винятком є графічне оздоблення Любецького синодика, яке не потрапило до реєстру творів І. Щирського, складеного Д. В. Степовиком. Любецький синодик зберігається у Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського (Інв. № АЛ – 330). Завдяки йому була реконструйована генеалогія чернігівських князів. Він має оправу із двох дубових дощок, обгорнутих світло-коричневою шкірою. Спинка оздоблена рослинним орнаментом і має напис золотом на червоному тлі: «СИНОДИКЪ ЛЮБЕЦКАГО АНТОНІЕВСКАГО МОНАСТЫРЯ». Судячи з маргіналій, оправка зроблена в 1902 р. на замовлення Г. О. Милорадовича у Петербурзі. До цього додано факсиміле, виготовлене за рішенням

Малюнок 2: Щирський І. Графічна композиція до книги «Благодать і істина». Чернівці, 1683 рік.

Чернігівської архівної комісії від 20 жовтня 1897 р. і здійснене в 1902 р. За форзацем ідуть нумеровані аркуші. На четвертому аркуші є титул Синодика, зроблений рукою Г. Милорадовича з написом: «Любеч 1693». За цими аркушами починається оригінал рукопису чотирма нумерованими аркушами. Потім іде власне Синодик. Ні первісна обкладинка, ні титульний аркуш до наших днів не збереглися. Синодик написаний на папері з водяним знаком «Герб міста Амстердама» з написом «BEAUVAIS» і вензелем GVN («Gilis van Noven»), який вироблявся у 1712, 1715, 1720, 1722, 1726 роках у французькому місті Бове на замовлення голландського купця Гіліса ван Хована. Всі аркуші Синодика прикрашає декоративна рамка з рослинним орнаментом (гілки з квітами), виконана в техніці гравюри на металі. У той час в Любечі знаходився Іван Щирський. Тому цілком логічно автор публікації про Синодик зробив висновок, що гравером декоративної рамки став саме Іван Щирський [7].

Окремо треба сказати про великий твір, гравірувальні роботи для якого виконав І. Щирський. Мається на увазі «Дедикація (присвята) «Киот срібнокований». Один відомий примірник його нині знаходиться у Бібліотеці Польської академії наук у Гданську. Відбиток на папері зроблено із семи гравірувальних дощок. За відомостями працівників бібліотеки, розмір аркуша складає 168x98,5 см. Твір має складну композицію, яка по вертикалі поділяється на дві рівні частини. У верхній маємо графічне відтворення чудотворної ікони чернігівської «Іллінської Богоматері» разом зі срібною шатою кіота. Під самою іконою на білому тлі зроблено напис: «Истинное изображение чудотворныя иконы Пресвятыя Богородицы в монастыру Свято Троецком Ильинском Черниговском». Ця частина подібна до самої шати кіота, яка після реставрації експонується у Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського. Більше відмінностей у нижній частині. Тут центральне місце займає текст «Дедикації» за підписом «От трудов Лаврентия Крщоновича». Нижче текст у два стовпчики. Обабіч фігури святих – засновників чернецтва і пустельників. Вони стоять у чотирьох нішах. Зображені також пророк Ілля і Антоній Печерський як нагадування про продовження традиції та те, що Іллінська церква в Чернігові зведена біля Антонієвих печер.

У центрі нижнього регістру в пишному картуші бачимо взяття турецьких фортець 1695 р. На нашу думку, автором ідеї, змісту і загальної композиції був Лаврентій Крщонович. Це засвідчує двічі повторений підпис. Гравірувальні роботи виконав І. Щирський, про що свідчить його підпис: «Inocentiy Szszyrski sculpsit». Створена «Дедикація», вірогідно, у проміжок часу від осені 1695 р. до осені 1696 р. в Чернігові. Цей твір за композиційною побудовою та високим художнім та технічним рівнем виконання можна віднести до кращих досягнень українського мистецтва того часу [1, с. 145-151]. Гравюри І. Щирського, віддруковані у Чернігові, засвідчили непересічний талант митця і його вагомий внесок до скарбниці вітчизняної культури.

1. Адруг А. Графіка Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть / Анатолій Адруг. – Чернігів: Видавництво Чернігівського ЦНП, 2017. – 198 с.: іл.

2. Брюсова В. Г. София Премудрость Божия в древнерусской литературе и искусстве / В.Г. Брюсова. – М.: Белый город, 2006. – 207 с.: ил.

3. Лебединцев П. София Премудрость Божия в иконографии севера и юга России / П.Лебединцев // Киевская старина. – 1884. – Т.Х. – Декабрь. – С. 555 – 567.

4. Митці України: Енцикл. довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 848 с.

5. Національний заповідник «Софія Київська» / Авт.-упоряд. Ж. Арустам'ян, Л. Виноградська, О. Дивавіна та ін. – К.: Мистецтво, 2004. – 432 с.: іл.

6. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. – М., 1897. – Выпуск второй (От Днестра до Москвы). – 202 с.

7. Ситий І. М. Ким і коли було започатковано Любецький синодик, або Останній твір Івана Щирського / І.М.Ситий // «Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі»: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. – Чернігів, 1997. – С.191 – 196.

8. Ситий І. М. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI –XVIII століть / І.М. Ситий. – К.: Темпора, 2017. – 972 с.: іл.

9. Хижняк З. І. Щирський Іван / З.І.Хижняк // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII-XVIII ст. : Енцикл. видання. – К., 2001. – 736 с.: іл.

Анатолій Адруг. Гравюри І. Щирського другої половини XVII ст., напечатанні в чернігівській типографії

Стаття посвячена произведениям выдающегося украинского гравера И. Щирского, отпечатанных в черниговской типографии. Речь идет об иллюстрациях до книг Лазаря Барановича (Благодать и истина), Лаврентия Крщоновича (Redivivus

Phenix, Ilias oratoria) и большое станковое произведение «Дедикация (посвящение) «Киот среброкованный». Им присущи высокий художественный и технический уровень исполнения. Работы без подписи автора, которые приписуют И. Щирскому, требуют тщательных исследований и обоснованной аргументации.

Ключевые слова: *И. Щирский, искусство гравюры, украинское искусство, черниговская типография*

Adrug Anatoliy. Engravings of I. Shchirsky of second half of the 17th century (printed at Chernihiv printing house).

The article is dedicated to works of the outstanding Ukrainian engraver I. Shchirsky, which were printed in Chernihiv printing house. It comes about illustrations for books of L. Baranovich (Blagodat i istina), L. Krshonovich (Redivivus Phenix, Ilias oratoria) and about great easel's work «Dedication». They have high artistic and technical level.

Works without the author's signature need for further thorough research.

Keywords: *I. Shchirsky, engraving art, Ukrainian art, Chernihiv printing house.*

